

Ewa Gwiazdowska

***Od wzlotów ducha po światła rozumu.  
Grafika francuska ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie  
oraz Muzeum Narodowego w Warszawie.  
Wystawa czasowa***

W gmachu Muzeum Narodowego w Szczecinie przy Wałach Chrobrego 3 w okresie od 10 grudnia 2016 do 12 lutego 2017 roku odbywała się wystawa *Od wzlotów ducha po światła rozumu. Grafika francuska ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie oraz Muzeum Narodowego w Warszawie*, przygotowana przez Gabinet Grafiki Działu Sztuki Dawnej MNS w ramach cyklu prezentującego zbiory grafiki poszczególnych krajów europejskich. Wcześniej zorganizowana została wystawa grafiki holenderskiej i flamandzkiej, a obecnie przygotowana jest ekspozycja grafiki włoskiej.

Przyjęto założenie, że pierwsza tego typu wystawa w Szczecinie powinna być reprezentatywnym przeglądem grafiki francuskiej, a więc nie może się opierać wyłącznie na zbiorach MNS. Wyselekcjonowano 140 odbitek z ponad 600 zgromadzonych w Gabinetzie Grafiki Muzeum Narodowego w Szczecinie oraz dołączono prawie 40 odbitek prac wybitnych artystów francuskich, które pochodzą z Gabinetu Rycin i Rysunków Muzeum Narodowego w Warszawie.

Grafika dawna wyeksponowana w salach Muzeum Narodowego w Szczecinie stanowi świadectwo kilkusetletniej tradycji sztuki rytowniczej we Francji. Zgromadzone na wystawie muzealia powstawały bowiem między końcem XVI i początkiem XX wieku. Pokazano je w układzie tematycznym. Ich rozmaite treści oraz przeznaczenie obrazują funkcję i znaczenie rycin nie tylko w sztuce, lecz także w wielu innych dziedzinach działalności człowieka, w szeroko pojętej kulturze, polityce, życiu społecznym, nauce i gospodarce.

Wystawa przybliżyła zwiedzającym wielostronny obraz historii Francji odzwierciedlony w grafikach pełniących różne role: od dzieł kolekcjonerskich i ozdobnych o tematyce biblijnej, mitologicznej czy pejzażowej oraz rycin służących popularyzacji projektów artystycznych, poprzez różnorodne formy grafiki ilustracyjnej, do której należą cykle albumowe, takie jak galeria portretów osobistości dworu Ludwika XIV, widoki siedemnastowiecznego Paryża, reprodukcje królewskiej galerii malarstwa, ilustracje dzieł naukowo-dydaktycznych oraz kieszonkowych wydań wybitnych utworów literatury, aż po dziewiętnastowieczne grafiki publicystyczne.

Grafiki zaprezentowano w 13 grupach, kierując się przeznaczeniem bądź tematyką dzieł. Zadaniem tego podziału było zaakcentowanie funkcji pełnionych przez ryciny, podkreślenie wyjątkowej roli króla Ludwika XIV, a także kolekcjonerów dla rozwoju grafiki w okresie nowożytnym oraz znaczenia mieszczaństwa w masowej „produkcji” prac z tej dziedziny sztuki w wieku XIX. Układ eksponatów kierował uwagę widza na znaczenie grafiki jako źródła i dokumentu dziejów, medium pośredniczącego w rozpowszechnieniu wiedzy, w rozwoju cywilizacyjnym i kulturowym.

Do zasadniczych funkcji dawnej grafiki warsztatowej należało przedstawianie w obrazowej formie opowieści mitologicznych i biblijnych, rozpowszechnianie poświęconych tej tematyce obrazów i rysunków wybitnych mistrzów poprzez tzw. ryciny reprodukcyjne, jak również ilustrowanie literatury pięknej, naukowej, kronik i dzieł historycznych, czasopism, gazet i druków ulotnych. Świadectwem tej roli grafiki były liczne przykłady odbitek kolekcjonerskich i ilustracji książkowych zgromadzone w sali I, zatytułowanej *Opowieści święte i świeckie*. Wśród grafik warsztatowych wystawiono dzieła najwybitniejszych mistrzów XVII wieku, takie jak *Pejzaż z drewnianym mostkiem (Rebeka i Eleazar)* Claude’a Gellée zw. Lorrain (1600 lub 1604, Chamagne, Vosgues – 1682, Rzym) czy *Bóg ukazuje się Mojżeszowi w krzewie gorejącym* Claude’a Mellana (1598, Abbeville – 1688, Paryż). Najstarsze odbitki, pochodzące z XVI wieku, reprezentowały osiągnięcia mistrzów grafiki reprodukcyjnej, takich jak wyróżniający się przedstawiciel grupy artystów pracujących na dworze króla Franciszka I Jean Mignon (czynny ok. 1535–1555), którego kompozycja *Koń trojański* wykonana została według pierwowzoru Luki Penni (1500 lub 1504, Florencja – 1556, Paryż), czy Nicolas Beatrizet (1510?, Nancy? – 1577?), autor miedziorytu *Józef tłumaczący sny braciom* według Rafaela Santi (1483, Urbino – 1520, Rzym). Tematyka mitologiczna obecna była głównie pod postacią kolorowanych litografii Honoré Victorina Daumiera (1808, Marsylia – 1879, Valmondois) przedstawiających satyryczne, uwspółcześnione wersje wydarzeń z życia antycznych bohaterów.

Cennych i zajmujących przykładów ilustracji literatury pięknej dostarczyły m.in. drzeworyty nieznanego autora według projektów François Rabelais’go

(1483/1493?, la Devinière – 1553, Paryż) z cyklu ilustracji do *Gargantui i Pantagruela*. Począwszy od XVIII wieku znaczenie grafiki ilustracyjnej wydatnie rosło, gdyż dzieła literatury pięknej wzbogacane rycinami pomagały zdobywać licznych czytelników. Autorami rysunkowych pierwowzorów ilustracji byli tak znani mistrzowie, jak François Boucher czy Jean Michel Moreau, a twórcami rycin m.in. Laurent Cars, Noël Lemire, Nicolas Henri Tardieu. Rezultaty wskazanej praktyki wydawniczej odzwierciedlały miedzioryty Etienne (Stephanna) Fessarda (1714 – Paryż – 1777) według François’a Bouchera (1703 – Paryż – 1770), zamieszczone w czwartym tomie *Dzieł (Oeuvres)* Moliera (1749) czy zachowana luzem ilustracja Noële Lemire (Natalis Le Mire lub le Mire) (1724, Rouen – 1801, Paryż), według Charlesa Josepha Dominique’a Eisena (1720, Valenciennes – 1778, Bruksela) *Spotkanie Henryka III z Henrykiem z Nawarry* z dzieła Woltera *Henriada*. Do cenionych dziewiętnastowiecznych ilustratorów literatury pięknej należał Paul Gavarni czy Jean-Jacques Grandville. Przykładem twórczości Paula Gavarniego (właśc. Sulpice-Guillaume Chevaliera, 1804 – Paryż – 1866) była ilustracja w utworze *Żyd wieczny tułacz (Le juif errant)* Eugéne’a Sue, a oeuvre Jean-Jacquesa Grandville’a (właśc. Jeana Ignace’a Isidore’a Gérarda, 1803, Nancy – 1847, Vanves) reprezentowała ilustracja w tomie *Bajek (Fables)* Jeana de La Fontaine’a.

W sali II zgromadzono grafiki odnoszące się do człowieka jako władcy i jako jednostki, związane z twórczą aktywnością ludzi na różnych polach.

Wiele miejsca poświęcono tematyce związanej z Ludwikiem XIV, który wysoko ceniąc rytownictwo, odegrał istotną rolę w jego rozkwicie. Decyzja króla o uznaniu grafiki za dziedzinę sztuki oraz zgoda, by rytownicy mogli wstępować do Królewskiej Akademii Malarstwa i Rzeźby, miała zasadnicze znaczenie dla nadania rytownictwu wysokiej rangi nie tylko artystycznej, ale i politycznej. Zadaniem grafików stała się dokumentacja panowania króla, jego czynów wojennych i przedsięwzięć kulturalnych oraz tworzenie galerii portretów. Nowo założony Gabinet Króla służył gromadzeniu odbitek wszystkich powstających kompozycji.

Na wystawie zaprezentowany został szereg wielkoformatowych rycin z cyklu *Cabinet du Roi*, uwieczniających zwycięstwa Króla Słońce. Pochodzące z tego cyklu sceny wojenne umieszczone na tle rozległego pejzażu z panoramami miast w głębi rytowane były według malowideł Adama Fransa van der Meulena (1632, Bruksela – 1690, Paryż) przez Roberta Bonnarta (1652 – Paryż – po 1729) i Charlesa Louisa Simonneau (Simoneau) Starszego (1645, Orlean – 1728, Paryż). Pokazano także ryciny z albumu zawierającego reprodukcje malarstwa galerii królewskiej, m.in. *Alegorię rzek* Josepha de Longueila (1730, Givet – 1792, Paryż) według Pietera Pauwela Rubensa (1577, Siegen – 1640, Antwerpia).

Ludwik XIV cenił i popierał także rytownictwo służące upamiętnianiu i rozpowszechnianiu projektów i widoków architektury, wystroju i wyposażenia wnętrz, sztuki ogrodowej i wyrobów rzemiosła artystycznego. Celowali w tej tematyce przedstawiciele rodzin Le Pautre, Marot, Perelle. W dwu grupach prac zatytułowanych *Wzorce piękna* oraz *Dawny Paryż* pokazano kompozycje wybitnych projektantów. Dominował cykl siedemnastowiecznych widoków architektonicznych stolicy Francji Jeana Marota (1619 – Paryż – 1679) uzupełniony o projekty rzemiosła artystycznego Daniela I Marota (1661, Paryż – 1752, Haga). Wymienione ryciny powstawały nie tylko po to, aby dokumentować królewską kolekcję sztuki oraz dokonania króla jako zleceniodawcy zakrojonych na szeroką skalę prac kulturotwórczych. Miały się również przyczynić do oddziaływania kultury francuskiej na całą Europę, rozpowszechniania jej wzorców estetycznych i umacniania jej potęgi także jako dyktatora sztuki i mody.

Typowe funkcje dawnych rycin odpowiadały tym, jakie obecnie pełni fotografia. Grafiki służyły uwiecznianiu i kreowaniu sławy władców oraz wybitnych osób, a także umożliwiały rozpowszechnianie dzieł sztuki malarskiej. Do ukazania tej ważnej roli grafik wykorzystano ryciny zebrane w dwu grupach zatytułowanych *Galeria portretów* oraz *Czar kolekcjonowania*. Wśród portrecistów ukazani zostali wybitni artyści siedemnastowieczni: Jean Morin (ok. 1595 lub 1610 – Paryż – 1650) jako autor portretu królowej Francji Anny Austriaczki według Philippe’a de Champaigne (1602, Bruksela – 1674, Paryż), Gerard Edelinck (1640, Antwerpia – 1707, Paryż), którego okazała rycina była konterfektem architekta Juliusa Hardouina Mansarta wykonanym według pierwowzoru Hyacinthe’a François’a Honoré’a Rigauda (Rigaulta) (1659, Perpignan – 1743, Paryż). Z oeuvre Antoine’a Massona (1636, Loury – 1700, Paryż) pokazano jego własną podobiznę będącą ryciną reprodukcyjną według obrazu namalowanego przez Pierre’a Mignarda II (1640 – Avignon – 1725).

Godnymi uwagi pracami w *Galerii portretów* były podobizny Polaków: królów Jana III Sobieskiego i Stanisława Leszczyńskiego, jak również królowej Ludwiki Marii, odzwierciedlające powiązania między Polską i Francją. Twórcą portretu Ludwiki Marii był Robert Nanteuil (1623, Reims – 1678, Paryż), należący do najwyższej cenionych portrecistów. Konterfekt króla Leszczyńskiego wykonał ceniony artysta osiemnastowieczny Laurent Cars (1699, Lyon – 1771, Paryż) według obrazu Charlesa André van Loo zwanego Carle van Loo (1705, Nicea – 1765, Paryż).

Dziedzina grafiki reprodukcyjnej – rozwijająca się od XVI wieku, a kwitnąca w wieku XVIII – umożliwiała upowszechnianie zbiorów galerii królewskiej i kolekcji prywatnych. Malarze wykorzystywali grafikę reprodukcyjną do promowania siebie i swojej twórczości. Kolekcjonerzy za przykładem króla poświęcali się zdobywaniu odbitek dzieł cenionych twórców, takich jak Pierre Drevet, Jean Daullé, Pierre Aveline, Jean Jacques Aliamet, Augustin de Saint-Aubin.

W grupie odzwierciedlającej pasję kolekcjonowania obok wybitnych dzieł grafiki warsztatowej, takich jak *Burza* Claude'a Gellée zw. Lorrain (1600 lub 1604, Champaigne, Vosges – 1682, Rzym), umieszczono wiele grafik reprodukcyjnych. Do najcenniejszych wśród zaprezentowanych odbitek należała kompozycja Pierre'a Aveline'a (ok. 1656 – Paryż – 1722) według Jeana-Antoine'a Watteau (1684, Valenciennes – 1721, Nogent-sur-Marne) *L'Enseigne – sklep z dziełami sztuki*.

Akcent związany z lokalną, pomorską historią wprowadzono, eksponując scenę poświęconą urodzonej w Szczecinie carycy Rosji Katarzynie II. Była to scena alegoryczna *Apoteoza Katarzyny II* Jeana Jacquesa Avrila Starszego (1744 – Paryż – 1831) według Ferdinanda de Meysa (czynny w 4. ćwierci XVIII – 1. dekadzie XIX wieku).

W grupie kolekcjonerskiej grafiki reprodukcyjnej wyróżniono ryciny o tematyce marynistycznej, których zbieranie wynikało z polityki Muzeum Narodowego w Szczecinie dążącego do podkreślenia związku gromadzonych dzieł sztuki z charakterem Szczecina, od średniowiecza będącego ważnym portem morskim. Przeważały w tej grupie grafiki według kompozycji marynisty Claude'a Josepha Verneta (1714, Avignon – 1789, Paryż), wśród nich m.in. miedzioryt *Wieczór* wykonany przez Jeana Michela Moreau Młodszego (1741 – Paryż – 1814), jednego z utalentowanych artystów i cenionych ilustratorów. Wyróżniała się też rycina *Dawny port w Genui* Jeana Jacquesa Aliameta (1726, Abbeville – 1788, Paryż) według Nicolaesa Pietersza Berchemy (1621/22, Haarlem – 1683, Amsterdam).

Świadectwem znaczenia sztuki rytowniczej dla gromadzenia i rozpowszechniania wiedzy była *Wielka Encyklopedia Francuska (Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers)* Denisa Diderota i Jeana d'Alemberta (t. 1–33, Paryż 1763–1777), sztandarowe dzieło epoki oświecenia. W grupie pod hasłem *Encyklopedia – owoc wieku światła* wystawiono ilustracje naukowe pochodzące z tomu siódmego, których tematem jest budownictwo statków.

Sala III poświęcona została odbiciu w grafice wydarzeń historycznych oraz dnia powszedniego i rozrywek coraz bardziej „masowego” społeczeństwa przełomu czasów nowożytnych i XIX wieku.

Okres rewolucji francuskiej i działalność Napoleona Bonaparte, podobnie jak wcześniej czasy Ludwika XIV, znalazły bardzo silne odbicie w grafice, która jednak stała się też narzędziem propagandy. Wybrane grafiki poświęcone tej tematyce zaprezentowano pod hasłem *Czas rewolucji*. Obok rycin z cyklu opowiadającego o czynach i losach Napoleona pokazano portrety dowódców, m.in. generała André Massény – staloryt Alphonse'a Boilly'ego (1801, Paryż – 1867, Petit Montrouge k. Paryża) według Fritza Louisa Adolphe'a Guillaume'a Milleta (1816, Sourdeval, Manche – po 1848), oraz wydarzenia z tego okresu, do których należała wstrząsająca scena *Zamordowanie deputowanych do Żyrondy* – miedzioryt Jeana Duplessis-Bertaux (1747 – Paryż – 1818) według Pierre-Gabriela Berthault (1737, Saint-Maur-des-Fossés – 1831, Paryż).

Pendant do tej grupy stanowił zespół przedstawień *Plagi wojen*, w którym zgromadzono ryciny ukazujące wydarzenia z różnych okresów dziejów, od średniowiecza po wiek XIX. Sceny batalistyczne i odzwierciedlające wydarzenia związane z prowadzeniem wojen należały do tematów chętnie utrwalanych za pomocą technik graficznych w celach dokumentacyjnych i propagandowych. Najważniejszymi dziełami w tej grupie były dwie akwaforty: *Żołnierze-rabusie napadający na wóz z ludźmi* i *Wojsko rabujące wieś* – obie autorstwa Jacquesa Callota (1592 – Nancy – 1635), wybitnego rytownika XVII wieku, twórcy cyklu rycin piętnującego okrucieństwo wojny. Na szczególną uwagę zasługiwały wielkoformatowe ryciny opowiadające o kształtowaniu się nowych światowych imperiów: Pierre’a Charlesa Canota (ok. 1710, Paryż – 1777, Kentish Town, Londyn) według Richarda Patona (1717 – Londyn – 1791) *Eskadra floty imperium Rosji pali flotę turecką w 1770 roku*, pochodząca z cyklu kompozycji relacjonujących wojny prowadzone przez Rosję z Turcją, oraz Jeana Pierre’a Marie Jazeta (1788, Paryż – 1871, Yerres, Essonne) według Johna Trumbulla (1756, Lebanon, Connecticut – 1843, Nowy Jork) *Deklaracja niepodległości Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej*.

Nowe możliwości wpływu grafiki na życie jednostek i społeczności stworzyła w XIX wieku prasa codzienna, a także czasopisma ilustrowane, ukazujące się w masowych nakładach od drugiej połowy tego stulecia. W periodykach zamieszczano m.in. karykatury polityczne i obyczajowe, w których celował Honoré Victorin Daumier (1808, Marsylia – 1879, Valmondois). W grupie eksponatów zatytułowanej *Prasa komentuje* pokazano szereg karykatur Daumiera poświęconych społeczeństwu mieszczańskiemu. O aktualności tych litografii świadczą tematy podejmowane przez tego wszechstronnego francuskiego artystę, utalentowanego i cenionego rysownika prasowego (a także malarza i rzeźbiarza), takie jak emancypacja kobiet czy zatrucie środowiska naturalnego przez przemysł.

Jednym z częstych tematów grafik były sceny rodzajowe, nieraz przybierające formę alegorii, opowiadające o codzienności i zwyczajach świątecznych różnych grup społecznych. Pod tytułem „*Wielki*” i „*mały*” świat zgromadzono szereg takich przedstawień. Najcenniejszą z umieszczonych tu grafik był *Odjazd na Cyterę* Nicolasa Tardieu (1674 – Paryż – 1749) według Jeana-Antoine’a Watteau (1684, Valenciennes – 1721, Nogent-sur-Marne). W grupie tej znalazła się też jedna z charakterystycznych kompozycji Abrahama Bosse (ok. 1604, Tours – 1676, Paryż) – *Alegoria słuchu* z cyklu *Pięć zmysłów*, przedstawiająca scenę muzykowania arystokratycznego towarzystwa, oraz szeroko znana rycina *Łoże małżeńskie* Jeana Baptiste’a Blaise’a Simoneta (1742, Paryż – po 1813) według Pierre’a Antoine’a Baudouina (1723 – Paryż – 1769). Innym eksponowanym tu „podręcznikowym dziełem” był *Domek z kart* Jeana Michela Liotarda (1702 – Genewa – 1796)

według François Bouchera (1703 – Paryż – 1770). Nie zabrakło akwaforty wysoko cenionego osiemnastowiecznego mistrza scen rodzajowych i typów ludzkich Jeana Jacquesa de Boissieu (1736 – Lyon – 1810). Przykładem jego twórczości była *Lekcja w szkole*. Grafikę reprodukcyjną według Jeana Baptiste’a Siméona Chardina (1699 – Paryż – 1779), jednego z najwybitniejszych twórców upamiętniających kulturę materialną, reprezentowała kompozycja Bernarda François Lepiciego (1700 – Paryż – 1758) *Dziewczyna obierająca rzepe*.

Grupa prac zgromadzonych pod tytułem *Podróże malownicze* odzwierciedlała dążenie do poznawania świata i rozwój ruchu turystycznego już nie tylko wśród arystokratów, ale i wśród coraz szerszych rzesz mieszczaństwa. Pokazano pamiątkowe wydania albumów malowniczych, odbitki luksusowe dużych formatów oraz masowo produkowane druki układające się w cykle o tematyce pejzażowej, wędutowej i architektonicznej, które od 2. połowy XVIII wieku zyskiwały coraz większą popularność. Zaprezentowano grafiki znanych i płodnych oficyn wydawniczych: Basseta, Chereau, Demboura, Gangela, Goupila. Pokazano też przykłady starszych wydawnictw dokumentujących formy architektury i krajobrazu kulturowego. Należał do nich siedemnastowieczny *Widok Folembroy* z oficyny Taverniera. Właśnie dzięki grafikom możliwe były podróże w czasie i przestrzeni, oglądanie stron rodzimych i poznawanie stron obcych, podziwianie architektury, strojów, obyczajów regionalnych i egzotycznych. Ryciny ulotne i z albumów malowniczych upamiętniały oraz dokumentowały wspomnienia i wrażenia. Miejsca godne uwagi, osiągalne jako cele wojaży dla nielicznych, można było „zwiedzić” dzięki grafikom udostępnianym powszechnie w miejskiej latarni magicznej. Te masowo produkowane niegdyś odbitki są już dziś coraz rzadsze i tym bardziej interesujące, że wiele z ukazanych pejzaży zupełnie zmieniło swoje oblicze, a dawne obyczaje zanikły.

Współcześnie rola grafiki nie jest należycie rozumiana ani doceniana. Dlatego poprzez ekspozycję starano się zwrócić uwagę na to, jak istotne miejsce w kulturze zajmowała ta dziedzina sztuki, jak wiele zadań pełniła przed wynalezieniem fotografii i jak szeroki był zakres jej oddziaływania na człowieka oraz kreowany przez niego świat materialny i duchowy. Podkreślić trzeba, że znalazły się na wystawie prace najwybitniejszych siedemnastowiecznych mistrzów akwaforty (czynnych w Lotaryngii), takich jak Jacques Callot, autor scen odzwierciedlających kondycję ludzką, czy pejzażysta Claude Lorrain, którzy znacząco przyczynili się do rozkwitu grafiki. Pokazano też prace innych znakomitych twórców tego czasu, m.in. Claude’a Mellana, którego dzieło znajduje się w szczecińskich zbiorach. Poziom cywilizacyjny i kultura francuska od czasu panowania Ludwika XIV (na przełomie XVII/XVIII wieku) stała się w całej Europie wzorem do naśladowania w różnych dziedzinach życia. Grafika należała do głównych mediów umożliwiających rozprzestrzenianie się oraz wpływ owej kultury na życie władców i mieszkańców innych krajów europejskich.



Ryc. 1. Claude Mellan, *Bóg ukazuje się Mojżeszowi w krzewie gorejącym*, 1663, miedzioryt na papierze żeberkowym, Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. G. Solecki, A. Piętak





Ryc. 2. Robert Bonnat wg Adama Fransa van der Meulena, *Przybycie króla Ludwika XIV pod Douai w 1667 roku, 1685, miedzioryt i akwafora na papierze żeberkowym, Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. G. Solecki, A. Pięćtak*

LES BAS BLEUS.



Chez Aubert, Pl. de la Bourse, 23

Imp. d' Aubert & C<sup>ie</sup>.

Adieu, mon cher, je vais chez mes éditeurs; . . . je ne rentrerai probablement que fort tard. . . ne manquez pas de donner encore deux fois la bouillie à Dodore . . . s'il a besoin . . . d'autre chose . . . vous trouverez ça sous le lit . . .

Ryc. 3. Honoré Daumier, *Do widzenia, mój drogi, idę do mojego wydawcy...*, 1844, litografia na papierze gazetowym, Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. G. Solecki, A. Piętaś



Ryc. 4. Abraham Bosse, *Alegoria stuchu*, ok. 1638, akwaforta, papier zeberkowy, Muzeum Narodowe w Warszawie. Fot. Muzeum Narodowe w Warszawie